

I. Є. Рождественська (м. Дніпропетровськ)

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ РЕЦЕПЦІЇ ТВОРЧОСТІ ГОГОЛЯ

Статтю присвячено аналізу історії формування творчого профілю Гоголя в польській літературній критиці та літературознавстві від його витоків до сьогодення. Аналізуються судження й оцінки католицької критики початку ХХ століття щодо Гоголя та їх вплив на розвиток сучасного польського гоголезнавства. Вирізняються чинники, що обмежували популярність Гоголя в польській літературній культурі. Творчість і особистість М. Гоголя розглядається як проблема польської гуманістики.

Ключові слова: католицька критика, польське гоголезнавство, критична рецепція, канонічний образ письменника.

Статья посвящена анализу истории формирования творческого профиля Гоголя в польской литературной критике и литературоведении от его истоков до современности. Анализируется точка зрения и оценка Гоголя в католической критике начала ХХ века и их влияние на развитие современного гоголеведения. Выделяются факторы, ограничивающие популярность Гоголя в польской литературной культуре. Творчество и личность Н. В. Гоголя рассматривается как проблема польской гуманитаристики.

Ключевые слова: католическая критика, польское гоголеведение, критическая рецепция, канонический образ писателя

About the features the Polish reception of Gogol. The article is devoted to the analyses the history of Polish Gogol in the literary critique and Polish Gogol studies from its sources to contemporaneity. The opinion and estimations of catholic critique about Gogol and its influence to the development of contemporary Gogol studies are analyzed. The factors, which limited Gogol 's popularity in Polish literary culture, are distinguished Gogol 's creative work and is examined as a problem of Polish humanitarian studies.

Key words: catholic critique, Polish Gogol studies, critique's reception, canonical image of writer.

Сучасне українське літературознавство проблему «Гоголь і Польща», «Гоголь і польська література» вважає масштабним питанням і навіть гуманітарною проблемою [2, 174]. У польському літературознавстві після 1989 року сталося вивільнення від ідеологічних канонів, поступове налаштування на цілісну рецепцію літературної культури сусідніх народів. Спостерігається поживлення

дослідницького інтересу до Гоголя. Аналізуючи видання останніх років, можна констатувати, що в Польщі відбувається становлення «польського Гоголя», оскільки він як проблема увійшов до сфери інтересів читача, критики, теоретиків й істориків літератури.

Вивчення польського сприйняття Гоголя пов'язане із питанням про включення його в діалог української, польської і російської культур. Метою статті є окреслення тенденцій розвитку польського пізнання Гоголя. Для дослідження обрано публікації останнього десятиліття як найбільш актуальні й цікаві новими підходами до вивчення гоголівського дискурсу.

Слід зазначити, що сприйняття творчості Гоголя в польській критиці й літературознавстві - ще мало розроблена тема. Деякі дослідження польських авторів, присвячені рецепції Гоголя в Польщі, маловідомі у вітчизняному літературознавстві й досить давно опубліковані (1950-ті - Пьотра Гжегорчика [6], 1960-ті - Телесфора Позняка [11], 1970-ті роки - Францишка Селицького [13; 14]). Духовно-релігійні пошуки письменника стали предметом уваги Анни Костьолек [7; 8] і Гжегожа Пшебінди [12]. Важливим кроком стало вивчення поетики й рецептивної історії повісті "Тарас Бульба" (Аліція Володзко-Буткевіч [18]). Останнім часом до вивчення спроби нового прочитання творчості Гоголя в польській культурі долучаються вітчизняні гоголезнавці: Павло Михед [2; 3], Ярослав Поліщук [4].

Незважаючи на те, що стаття присвячена аналізу робіт останнього десятиліття, звернення до перших оцінок творчості Гоголя є суттєвим для розуміння специфіки польської літературної критики про Гоголя, а також дозволяє простежити виникнення основних тенденцій формування образу польського Гоголя. Як слушно зауважує сучасна російська дослідниця О. Дмитрієва, ціла парадигма тлумачень Гоголя має також і синтагматичний вимір, бо присутня вже у відгуках про Гоголя його сучасників, а «більша частина того, що було ніби заново відкрито в Гоголі на початку ХХ ст., насправді вже було зазначено або хоча б <..> згадано у ХІХ ст.» [1].

Завдання цієї статті полягає у тому, щоб окреслити окремі аспекти в розвитку польського гоголезнавства, аналізуючи критичні й літературознавчі праці, спробувати з'ясувати механізм становлення гоголівського образу, появи саме польського Гоголя.

Автор великої новітньої монографії, присвяченої Гоголю («Phantasms of Matter in Gogol (and Gombrowicz)»), Міхал Оклот, в ювілейному есе зазначає, що письменник завжди був феноменом досить проблемним [9], і дотепер поляки його мало розуміють [10]. Дослідник мав на увазі перш за все поетику його творів. Це має свої історичні причини: входження творчості Гоголя в польську культуру

відбувалося в атмосфері, коли критикою й читацьким середовищем штучно створювалися обмеження для окремих творів російської / української літератури й певних авторів, які вважалися антипольськими. З іншого боку, імперська цензура в Австро-Угорщині й Росії забороняла вистави Гоголя як такі, що компрометували монархії [16, 98-99].

Як найбільш антипольський твір сприймалася повість «Тарас Бульба», що після єдиного виходу польською мовою в 1850 році не перевидавалася понад 150 років саме з політичних міркувань. У школах Російської імперії на польських територіях не могло існувати польськомовного перекладу, обов'язковий «шкільний» Гоголь як імперський письменник був дуже непопулярний. Тому гоголівські ювілеї 1902 і 1909 років бойкотувалися молоддю як русифікаційні заходи [17, с. 152]. Пропагований царською освітянською владою Гоголь існував у переказах, скороченнях, виданнях для масового читача [17, 150].

У період між двома світовими війнами негативною була оцінка повісті з боку представників католицької церкви. У відомому бібліотечному poradнику для пересічного читача ксьондза М. Пірожинського «Що читати?» (1932) автор підкреслював неприязність автора «Тараса Бульби» до поляків [14, 67]. У 1936 р. із цензурних причин був конфіскований наклад нового перекладу повісті як такої, що ображає славу й гідність польського народу [17, 152].

Подібні методи застосовувалися й комуністичною владою. Повість характеризували як «антишляхетську, не антипольську» [17, 169], але в повоєнній Польщі, як зазначає історик перекладу «Тараса Бульби», табу на видання твору польською мовою існувало згідно з цензурною політикою в ПНР, яка забороняла публікацію будь-яких творів, що могли б зашкодити традиціям польсько-російської дружби [17, с. 160]. Роки політичної необхідності прочитання Гоголя минули, але твір не згадано навіть у виданій у Варшаві 1995 року енциклопедії, хоча цензурних обмежень на той час уже не існувало [17, с. 154].

Новою сторінкою в польському гоголезнавстві вважаємо видання в 2002 році повісті з великою післямовою Януша Тазбіра, у якій окреслено суспільну рецепцію твору від початків до сьогодення [17]. З'явилися умови для того, щоб заповнити білі плями в польській історії прочитання творчості Гоголя. Історик політичної думки Гжегож Пшебінда зазначає як наслідок появи нового видання явище зростання популярності Гоголя на нелітературному рівні та наполягає на значущості повісті для вирішення фундаментальних московсько-київських, російсько-українських питань, які є ключовими для цілої історії Східної Європи другої половини ХХ століття [21, с. 34].

Подальша історія рецепції «Тараса Бульби» містить цілий ряд моментів, цікавих з погляду політики, зокрема культурної. Політичну функцію мала

інсценізація повісті російським режисером В. Бортком, що була потрактована як чергове згвалтування Гоголя в очах поляків. Як пише дослідник М. Оклот, дебати з приводу політичного й історичного контекстів утверджують твір у масовій свідомості як «антипольський, антисемітський і антисенкевичський» [10], а естетична цінність тексту щезає.

Наявні й академічні фактори уповільненої рецепції Гоголя, зокрема недоступність або забороненість фактичного матеріалу. На сьогодні джерельна база значно збільшилася. Так, славетний польський русист Францишек Селицький, який розпочав студії над Гоголем у 50-ті роки минулого століття, у «Щоденнику русиста» згадує про роботу з джерелами в бібліотеці імені Салтикова-Щедріна в Ленінграді в 1955 році: «Я знайшов досить цікаві матеріали про Гоголя і його стосунки із польськими воскресенцями (чернечий орден, що діяв у середовищі польських емігрантів -І.Р.), але що ж, коли цього не використати» [15, с. 117]. Вперше інформація про контакти Гоголя із воскресенцями з'явилася в есе католицького критика Р. М. Блюта у 1925 році, а її наукова рецепція - лише в 2003 [7].

Підбиваючи ускладнені стосунки поляків і Гоголя, Ф. Селицький виділяє чинники, що обмежували популярність класика як у середовищі радикальної молоді, так і серед консервативних католицьких публіцистів від самого початку знайомства з його творчістю [16, с. 98]. Найвиразнішими називає, по-перше, негативний образ поляків у «Тарасі Бульбі», по-друге, «своєрідне, містично забарвлене месіанство Гоголя, пов'язане з його ставленням до самодержавства і православ'я» [16, с. 97], представлене у «Вибраних місцях...» і ліричних відступах у «Мертвих душах», втретє, на його думку, найбільше шкодили популяризації творчості письменника дії царської освітянської влади, що сприймалися як один із проявів політики русифікації [16, с. 98].

У цьому контексті вмотивованим виглядає той факт, що знайомство із творами польської критики і гоголезнавства у вітчизняному літературознавстві тільки починається. Перше знайомство польського читача з Гоголем відбулося без посередництва західноєвропейської критики. Інформація надходила, як зазначає історик Ф. Щеліцький, від студентів, які навчалися в Росії, та офіцерів і літераторів, що жили в Петербурзі. Переклади творів Гоголя в польських літературних журналах часом випереджували німецькі й французькі [16, с. 95]. Гоголь був досить популярний передусім як автор «Ревізора», що розійшовся на крилаті вислови. У період 1843 - 1913 рр. світ побачило 35 видань Гоголя польською мовою [16, с. 98].

Образ Гоголя, створений тогочасною критикою, мало чим відрізнявся від образів, створених у Росії. Це був Гоголь-сатирик (Антоній Марчінковський, «Про гумор», 1846) [6, с. 82] та Гоголь-реаліст (Міхал Грабовський, лист до

Пантелеймона Куліша, 1843) [6, с. 76]. Такі образи письменника залишалися загальноприйнятими до 1880-х років, коли критика звернулася до проблеми еволюції поглядів Гоголя. Маріан Здоховський в есе «Шевченко і Гоголь» (1888) виводить образ Гоголя-месії, якому бракувало чітко висловлених філософських поглядів [16, с. 114], як це намагалися робити інші слов'янські пророки: З. Красинський, А. Міцкевич, Ю. Словацький. В очах критика Гоголь багато програє Міцкевичу, який був «велетом духу» [16, с. 114], натомість Гоголь може претендувати лише на роль «відірваного від світу монаха» [16, с. 114]. Дається взнаки "інакшість" Гоголя для польської культури, що унеможлиблює його першість у польській літературній свідомості.

Популярний образ Гоголя на деякий час втратив свою силу під час ювілеїв 1902 і 1909 років, коли зіграли свою роль національні гасла: «Дайте нам вчити нашого Міцкевича, відзначимо вашого Гоголя!» [16, с. 117]. У міжвоєнній Польщі, зокрема в 1929 р., з'явилося есе католицького критика-русиста Р. Блюта «Трагікомедія снобізму в житті й творчості М. Гоголя», в якому «кола» від запропонованих нових тем розходяться в польському гоголезнавстві дотепер. Тоді й сталося вироблення питомо польського погляду на творчість і життя митця. Власний польський профіль Миколи Гоголя був репрезентований у межах загальної проблеми визначення ставлення Гоголя до католицизму. Історична розвідка представляла атмосферу 1836 року в Росії, коли відбулися одразу три знаменні протести, що викликали в суспільстві моральні потрясіння. Ними стали прем'єра «Ревізора», вихід першого «Філософічного листа» П. Чаадаєва, у якому автор порушує питання про те, що Росія залишилася відрізаною від цілої Європи й католицького костюлу - «життєдайної Божої думки» [5, с. 204], а також втеча з Москви молодого професора університету й поета Володимира Печоріна [5, с. 204], який засуджував моральну атмосферу російського суспільства, за кордоном прийняв католицизм і став ченцем. Критик уважає «Ревізора» вершинним досягненням Гоголя, а в протестному контексті - найсильнішим протестом «не зі свідомого наміру автора, але силою власне інтуїтивно вгаданої правди» [5, с. 204]. Усі трое, на думку критика, гостро відчували необхідність змін моральної ситуації в країні, Печорин і Чаадаєв - шляхом католизації Росії, Гоголь - за допомогою «християнського гумору» [5, с. 199], який дуже близький християнському трагізму, оскільки допомагає звільненню людини від гріхів і підлості. Комізм Гоголя, за Р. Блютом, відрізняється від класичного трагізму зниженням морального рівня: якщо трагізм охоплює сферу високого, комізм зосереджується на низькому - на межі «небуття й самої дійсності» [5, с. 200]. Комедія завжди може бути вступом до зіткнення з дійсністю, на цьому рівні розвивається й трагедія. Тому «Ревізор», на думку критика, - європейська «трагікомедія провінціального снобізму» [5, с. 199]. Р.

Блют перший вказав на закордонні контакти Гоголя з католицизмом і поляками, які марно сподівалися переконати його прийняти католицизм.

Тему ідейних і моральних пошуків Гоголя, у тому числі в царині впливу воскресенців на письменника, продовжила вивчати А. Костьолек [7, с. 8]. Польський Гоголь у сьогоднішній рецепції - «співак з-над дніпрової сторони» [10], як назвав його в сонеті воскресенець Кайсевич, який убачав у Гоголі пророка, ініціатора української літератури.

Пояснення життєвої і творчої трагедії Гоголя знаходимо в дослідженні М. Оклота, який головним зусиллям митця в художньо-біографічному конструюванні вважає спробу створити образ преображення, нагадуючи, що «Преображення господне» Рафаеля завжди супроводжувало письменника [10]. У творчості це завдання реалізувати не вдалося, життєвий текст ніби навмисно закінчується намаганням вхопити драбину Якова. Г. Пшебінда також характеризує зусилля Гоголя як «не літературні» в прагненні знайти небеса на землі [12].

Сучасне польське гоголезнавство звертається до інтерпретації творчого профілю Гоголя в есеїстиці російських письменників початку ХХ століття (І. Анненського, А. Белого, О. Блока, В. Брюсова, Д. Мережковського, В. Набокова, О. Ремізова і В. Розанова). Цей підхід набув розвитку в дослідженнях М. Оклота [9; 10] та Г.ж. Пшебінди [12].

М. Оклот у ювілейних арабесках нагадує, що читачі різного рівня, які вбачали у Гоголі сатирика, реаліста, можуть трактувати його творчість як фарс, тоді як Гоголь писав для когось зовсім іншого - «читача творчого, обдарованого уявою й особливим художнім натхненням» [10]. Такого творчого читача дослідник знаходить в історії польського сприйняття Гоголя. Юліуш Словацький назвав художню прозу Гоголя «вивернутим наспід килимком» [10], у якому нитки, що вилазять, - метафора конкретних образів, за якими ховається правдивий світ. Принципово важливим уявляється те, що в літературі ХХ століття таким світобаченням, на думку М. Оклота, вирізняється творчість «найзагадковішого» польського письменника Вітольда Гомбровича.

Виявляючи особливе зацікавлення вивченням релігійно-моральної основи творчості Гоголя, польська наука вбачає в ній важливий чинник формування російської релігійно-філософської думки, чим розширює коло проблематики сучасного гоголезнавства. Так, Г.ж. Пшебінда є автором історичних розвідок, присвячених Гоголю і Чаадаєву, проблемі Бога й людини в творчості Гоголя.

Подальший аналіз сформульованих проблем неможливий без вивчення окремих аспектів розглянутої теми. Важливими напрямками вивчення польської історичної рецепції творчості Гоголя є образ митця у відгуках сучасників Гоголя - польських письменників З. Красинського, А. Міцкевича, Ю. Словацького.

Продуктивними можуть виявитися порівняльно-історичні дослідження впливів російської есеїстичної критики початку ХХ століття на польське гоголезнавство, вивчення наслідків вибіркового знайомства польського читача з Гоголем. Погляд на Гоголя з боку іншої літературної і філософської традиції, передусім польської, ще довго залишатиметься продуктивним.

Аналізуючи різні погляди на літературну постать Гоголя, переконуємося, що загальна думка, яка склалася в польському літературознавстві, полягає в тому, що Гоголь був людиною «межі культур» [18, с. 174]. Через те звертання до його творчості й особистості завжди пов'язане з широкою розмовою на тему українсько-російського, українсько-польського, польсько-російського міжкультурного діалогу. Подолання певних стереотипів сприйняття образу й творчості письменника сприятиме подоланню стереотипів в українсько-російсько-польських взаєминах. Головне, як попереджала М. Оклот, щоб при цьому не втрапився головний предмет дискусій - Гоголь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитриева Е. Н. В. Гоголь: палимпсест стилей / палимпсест толкований // НЛО. - 2010. - №104. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу до статті: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/104/dm9-pr.html>.
2. Михед П. В. Микола Гоголь і Велика польська еміграція (проблеми вивчення) // Нові Гоголезнавчі студії. - Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. - Вип. 5 (16). - С. 174 - 183.
3. Михед П. В. Гоголь і поляки (деякі аспекти дослідження) // Слово і час. - 2008. - № 5. - С. 3 - 11.
4. Поліщук Я. О. Палимпсест Гоголя // Слово і час. - 2007. - №10. - С. 3 -19.
5. Bluth R.M. Tragikomedia snobizmu w zyciu i tworczości Gogola// Rafal Marceli Bluth. Pisma literackie. - Krakow: Znak, 1987. - S. 189 - 210.
6. Grzegorzyc P. Gogol w opinii polskiej // Przegląd humanistyczny. - 1959. -Nr 6/15. - S. 69 - 88.
7. Kosciolek A. Mikolaj Gogol i zmartwychwstancy// Slavia Orientalis. - 2003. - Nr 1. - S. 27 - 34.
8. Kosciolek A. Wybrane fragmenty z korespondencji z przyjaciolmi. O ideowych poszukiwaniach Mikolaja Gogola. - Torun, 2004. - 180s.
9. Oklot M. Widzialem ja spiewaka od Dnieprowej strony. - Tygodnik powszechny. - Nr 18 (3121). - 3 maja 2009. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу до статті: http://tygodnik.onet.pl/33,0,25986,widzialem_ja_spiewaka_od_dnieprowej_strony,artykul.html

10. Oklot M. Postscriptum: kłopoty z „Tarasem Bulba”// Tygodnik powszechny. - Nr 18 (3121). - 3 maja 2009. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу до статті: http://tygodnik.onet.pl/33,0,25988,postscriptum_klopoty_z8222tarasem_bulba8221_artykul.html]
11. Pozniak T. Sztuki Mikołaja Gogola w Polsce u schyłku wieku XIX i na początku XX // *Slavia Orientalis*. - 1969. - Nr 1. - S.25 - 38.
12. Przebinda G. Ukraińskie zaklęcia Gogola// *Rzeczpospolita*. - 2002. - 6-7 kwietnia. -Nr 81. - S.27 - 34.
13. Sielicki F. Aspekty religijne w recepcji Gogola, Turgeniewa i Dostojewskiego w Polsce międzywojennej // *Chrześcijański wschód a kultura polska*. - Lublin, 1989. - S. 301 - 315.
14. Sielicki F. *Klasyki dziewiętnastowiecznej prozy rosyjskiej w Polsce międzywojennej*. Wrocław, 1985. - S. 597.
15. Sielicki F. *Pamiętnik rusycysty (1947-1994)*. - Wrocław, 1997. - S.168.
16. Sielicki F. *Mikołaj Gogol // Pisarze i krytycy/ red. B. Galster*. - Wrocław, 1975. - S. 97 - 118.
17. Tazbir J. *Posłowie // Taras Bulba*. - Warszawa, 2002. - S. 145 - 169.
Wolodzko-Butkiewicz A. *Czytając Gogola. "Taras Bulba" w przekładzie Aleksandra Ziemińskiego // Recepcja, transfer, przekład / pod redakcją naukową Jana Kozbiała*. Warszawa, 2004. - Tom 2. - S. 173 - 180.